

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-04>
УДК 930.2:070.18:329.17(477)«189/191»

Сергій Наумов

доктор історичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: s.o.naumov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

«НАЦІЯ, МОВА, КРОВ»: (НЕ)ПОПУЛЯРНІ ТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ

Статтю присвячено вивченню ідейного змісту української агітаційно-пропагандистської літератури на території Російської імперії в частині її наповнення національною / націоналістичною ідеологією. Дослідження здійснено на матеріалі найбільш масового й мобільного різновиду такої літератури — листівок, які через обставини того часу були одним з основних засобів комунікації політичних партій та організацій кінця XIX — початку XX ст. з населенням. Методологічно роботу виконано в площині студій націоналізму з застосуванням елементів дискурс-аналізу і контент-аналізу, де ключовими словами є категорії «нація», «мова», «кров», а їх повна комбінація (використання як «тріади») вважається маркером націонал-радикалізму. Спеціальна історіографія питання

Як цитувати: Наумов, С. «Нація, мова, кров»: (не)популярні теми української пропаганди імперської доби. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»,* вип. 65, 2024, с. 84–107. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-04>

How to cite: Naumov, S. 'Nation, Language, Blood': (Un)Popular Themes in the Ukrainian Propaganda of the Imperial Era. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series History,* no. 65, 2024, pp. 84–107. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2024-65-04> (In Ukrainian)

© Наумов С., 2024

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

доволі бідна; те саме стосується і його джерельної, а тим більше археографічної основи (з зауваженням, що опрацьований автором масив листівок кратно більший за відомий раніше). З'ясовано, що в організаційному розрізі послідовно до «тріади» зверталась лише Українська народна партія, що підтверджує релевантність запропонованого маркування цією конструкцією націонал-радикальної ідеології. Елементи «тріади» вкрай рідко траплялись і у виданнях інших українських політичних структур, причому в випадку найбільш масової і популярної Революційної української партії (РУП-УСДРП) — на початковому етапі її існування та, як виняток, внаслідок ініціативи окремих місцевих осередків на підйомі революції 1905–1907 рр. На цій основі сформульовано висновок, що прищеплення ідеології українського націоналізму в той час цілеспрямовано, системно й масово не велося. Такі спроби послідовно робили лише представники маргінального праворадикального флангу національного руху, але їхні дії були вкрай слабкі й не мали помітного впливу на суспільство. Саме ці обставини стали однією з головних причин низького рівня національної ідентичності українського населення Наддніпрянщини імперської доби.

Ключові слова: **націоналізм, нація, мова, кров, українські партії та організації, Російська імперія, кінець XIX — початок XX ст.**

У реаліях політичної стадії українського руху імперської доби на Наддніпрянщині його репрезентанти мусили виступити з оновленою версією «українського проєкту» — ідеологічною платформою, яка була їхнім баченням «українського питання» та позиціонувала їх стосовно неукраїнських політичних сил. Такий проєкт не міг не бути партійним, тобто диференційованим відповідно до ідейної специфіки його учасників. Через відомі обставини розгортання українського руху в попередні десятиліття пропаганду «українського проєкту» в масах доводилося практично розпочинати з нуля. Для розгортання національної пропаганди мало значення й те, що українські політичні організації в Російській імперії на межі XIX–XX ст., по-перше, виступили на політичну арену з помітним відставанням від своїх конкурентів у часі й потужності, а по-друге, діяли за умов, коли в російських опозиційних колах значущість національних цінностей декларативно визнавалась, але боротьба за них (особливо з політичним складником) уважалась неактуальною або й шкідливою.

Унаслідок цього перед кожною українською партією чи політичною організацією поставала проблема: як донести до суспільства значущість нових, національних цінностей, поєднати їх з традиційними потребами і запитами та при цьому переконати в перевагах власного ідеологічного продукту. Варіанти відповідей, комбінації суто національних, загальнодемократичних та соціальних ідей були різні, як і реакція на них з боку суспільства. Остання змушувала політичні сили (не тільки національні) вдосконалювати й видозмінювати свою ідеологію, вдаватись до запозичень, мімікрії тощо. Через це ідеологічно близькі чи однотипні партії на рівні програмних декларацій часто уподібнювались одна одній, апелювали до тих самих чи схожих гасел. Однак, оскільки на рівні політичного повсякдення і боротьби за маси таке уподібнення становило й чималі загрози, набір пропонованих ідей на практиці мав бути хоч якоюсь мірою особливим, відображати специфіку, обличчя тієї чи іншої політичної сили.

Отже, щоб утвердитись у суспільному житті, кожен суб'єкт українського руху мав виробити власну привабливу модель у категоріях як виокремлення, так і запозичення та пристосування. Закономірно, що серед головних завдань було формулювання своєї позиції в національному питанні — водночас ключовому засадничо й непопулярному реально. Наслідком цього стала складна й динамічна комбінація ідей, причому її трансляція суспільству на рівні повсякденної пропаганди могла помітно відрізнятись від програмних декларацій.

Такий розлогий вступ покликаний переконати в тому, що ідейно-політична сутність українських організацій кінця XIX — початку XX ст., уявлення про яку традиційно переважно сформовано на основі їхніх програмних документів, потребує верифікації через аналіз практичної діяльності. Зокрема, є потреба у з'ясуванні «міри націоналізму» в цій діяльності, адже для дослідження процесу націєтворення важливо встановити, наскільки справді «національною» (в плані насиченості національним змістом) була пропаганда українських партій, якою мірою вона була спрямована на формування національної ідентичності в населення.

На реалізацію такого завдання спрямована ця розвідка. Визначити, наскільки українська пропаганда того часу актуалізувала національну тематику, запропоновано застосуванням елементів дискурс-аналізу і контент-аналізу, де ключовими словами будуть категорії, винесені в заголовок статті, — нація, мова, кров. Вони вже давно не лише наявні поодиночі в різних текстах, пов'язаних з національним (зокрема й українським) питанням, а й так чи так комбінуються, утворюючи в багатьох причетних авторів з минулого і сьогодення — учених, митців, політиків, публіцистів, блогерів та ін. — своєрідний каркас націєцентричних побудов різного масштабу, гатунку і призначення. Це характерно і для України, тут можна було б навести чимало релевантних висловлювань відомих людей з різних епох і сфер суспільного життя. У найбільш концентрованому вигляді ця «тріада», мабуть, представлена у відомому висловлюванні Ю. Дзеровича вікової давнини: «Мова — це кров, що оббігає тіло нації. Виточи кров — умре нація»¹.

У сучасній націології ставлення до означеної тріади неоднозначне, а представники панівної модерністсько-конструктивістської парадигми не схильні чітко детермінувати їх взаємозв'язок та наділяти мову і тим паче «кров» (як символ спільного походження і/або національної єдності, відданості, жертвності) атрибутивними ознаками, роллю неодмінного чи визначального ферменту націєтворення. Проте в час, про який ідеться в цій статті (межа ХІХ–ХХ ст.), у науці, зокрема й українській, було інше бачення. Як резонно зазначав Г. Касьянов (маркування курсивом наше — С. Н.), «німецьке значення слова *«нація»*, з наголосом на етнічно-культурних складниках, вплинуло на формування цього поняття в мовах слов'янських і центральноєвропейських народів. Слово *«нація»* тут здебільшого було синонімом слова «народ». Воно ототожнювалось

---

¹ Надзвичайно поширений у сучасних інтернет-ресурсах цей афористичний вислів в оригіналі, схоже, звучить дещо інакше: «Мова — це немов кров, що оббігає тіло нації. Виточи з людини кров, а втече життя; відбери народові його мову, а він помре» (Pastushenko 2011, 8).

передусім з культурно-мовними спільнотами... Загострення боротьби між «передовими» і «відсталими» націями, які також прагнули стати «передовими», поширення «соціального дарвінізму» і расових теорій в Європі наприкінці XIX ст. сприяли тому, що, як і тисячоліття тому, *націю* почали ототожнювати з «расою», з «*кровними зв'язками*» (Kas'ianov 1999, 36–37).

Показовою в цьому плані є книга «Українский вопрос» (1914 р.), яка була покликана репрезентувати імперському суспільству погляди тогочасного українства на національне питання, де елементи названої «тріади» пов'язані в нерозривне ціле. У ній «основні елементи української національної ідеї» (пер. з рос.)² (назва розділу), тобто розуміння того, що таке нація і які є підстави вважати українців окремою нацією, обґрунтовувалися матеріалами етнографії, мовознавства, фізичної антропології (антропометрії). Вони стосувалися передусім культурних і фізичних відмінностей «малоросійського» типу як результату спільного походження та історичного розвитку (тут якраз і представлені ті «кровні зв'язки» чи «раса», про які писав Г. Касьянов), а також української мови як «найбільш істотної та яскравої риси народної індивідуальності» (пер. з рос.) (Ukrainskij 1914, 5–31).

Виходячи зі сказаного, можна було б очікувати, що «нація», «мова», «кров» — поодинокі або в тій чи тій комбінації — мали бути ключовими поняттями в ідеології українського націєтворення того часу, репрезентантами і рушіями якого на межі XIX–XX ст. були насамперед українські політичні партії та організації. При цьому системне застосування їх у триєдиній комбінації, системно запропоновано вважати ознакою власне націоналістичної³ (націонал-радикальної)

² Тут і далі, якщо не вказано інше, всі переклади належать авторові статті.

³ У статті поняття «національний» і «націоналістичний» диференціюються як відмінні за змістом: перше більш широке, включає все, що стосується нації, друге стосується ідеології, базованої на пріоритетності, визначальності або й абсолютизації національного чинника. Автор свідомий того, що в націоналізмі існують різні підходи щодо цього питання, але залишає його на спеціальну дискусію, а за собою — можливість використовувати вказані терміни в пропонованому значенні ad hoc.

ідеології. Мається на увазі, що стійке апелювання до «тріади» як базису політичних надбудов, на нашу думку, свідчить про наявність націоналістичного дискурсу, де нація як політична цілість, скріплена біологічним і культурним зв'язком («кров'ю» і мовою), є основою і метою всього сущого. У такому вигляді ця «тріада» може слугувати маркером, релевантним інструментом дослідження присутності й «повноти» націоналізму.

Простежити використання цих категорій можна за різними напрямками (джерелами), досліджуючи теоретичні праці, програмні документи, періодику, мемуаристику тощо. Метою цієї статті є спроба з'ясувати, наскільки названі поняття як своєрідні маркери національного змісту політичної пропаганди знайшли відображення в її найбільш масовому і мобільному різновиді — листівках (відозвах, прокламаціях) українських організацій, які через обставини того часу були одним із основних засобів комунікації опозиції з населенням. Це важливо і само собою, оскільки реальні обсяги і зміст цього каналу впливу українського руху на населення досі не вивчено належно: дотична література (Hermajze 1926; Kalyta 1993; Kalyta 1994; Mukhal's'kyj 2003; Naumov 1999), базована на обмеженому джерельному матеріалі, — це розвідки або фрагменти праць більш широкої тематики. Крім того, відкриваються додаткові можливості для дослідження інших важливих питань: як теоретико-програмні ідеї трансформувалися в політичні практики, які національні ідеологеми транслиувалися широким масам, які погляди на національне питання були властиві периферії українського руху тощо. Територіально емпіричний матеріал статті стосується переважно трьох лівобережних губерній Наддніпрянської України (Полтавської, Харківської та Чернігівської); проте він, як і побудовані на його основі висновки, релевантний і для загальноукраїнського контексту.

Листівки як джерело дослідження — і перспективний, і складний матеріал, який потребує спеціального скрупульозного вивчення. Не випадково відповідних праць обмаль, і сподіватися на поліпшення ситуації в найближчій перспективі, мабуть, не варто. Великою проблемою є їх виявлення: наприклад, автор першого спеціального

дослідження І. Михальський оперував даними про 31 листівку Революційної української партії (РУП) 1900–1904 рр. (Mukhal's'kuj 2003, 56), тоді як їх було, можливо, на порядок більше. Відповідно проблематичною є репрезентативність досліджень, оскільки про значну (невідомо, яку саме) частину листівок будь-які відомості втрачені, а тексти більшості відозв не збереглися, тож частіше маємо лише згадки про них чи якісь уривки інформації (назви, порядкові номери, час видання чи виявлення та ін.). Наявні тексти розпорошені по архівних фондах, нерідко вони вже згасаючі, опубліковано зовсім мало (Hermajze 1926, 293–367; Istoriiia 2003; Lystivky 1999), і підстав сподіватися на поліпшення ситуації немає. Слід також враховувати еволюцію українського руху впродовж кінця ХІХ — початку ХХ ст., його організаційну та ідеологічну слабкість, істотні відмінності в поглядах і практиках, значні диспропорції в розподілі видань за часом і організаційною належністю тощо.

В українському русі листівки як комунікативно-агітаційний засіб регулярно стали застосовувати на межі ХІХ–ХХ ст. Це стало наслідком політизації національного руху: політичні ідеї, на відміну від культурницьких, неодмінно потребували індоктринації суспільству, а їхня опозиційність за відсутності демократичних свобод детермінувала пошук специфічних засобів поширення — лаконічних, технологічно нескладних, дешевих для видавця і доступних для адресата.

Перші слабкі епізодичні спроби зробили організації 1890-х рр. Вони стимулювались обставинами і причинами виникнення Братства тарасівців і Українських студентських громад, необхідністю критики суто культурницьких, лояльних практик громадівського українофільства та актуалізації нових національно-політичних орієнтирів. Відповідним був і зміст: національна проблематика посідала в ній помітне місце. На це, на нашу думку, вказує як назва єдиної відомої тарасівської (гіпотетично) відозви «Українці» 1892 р. (TsDIAK, f. 274, op. 1, spr. 331, ark. 115 zv.), так і зміст їхнього «Profession de foi молодих українців». Харківська Українська студентська громада (УСГ), яка певний час перебувала під впливом ідей тарасівців,

не пізніше 1898 р. випустила гектографовану відозву, зміст якої, за свідченням Ю. Колларда, був близьким до програмного документа Братства (Kollard 1972, 40). Виходячи з цього, у ній мали бути наявні ідеї цього документа про одвічний поділ людства на нації, серед яких і «Україна була, єсть і буде завсіди окремою нацією», «живою істотою», про віковічні «національні змагання» і мову, яка «єсть одною з найважливіших прикмет, що найдужче виявляє внутрішній зміст національний, що мова орган духу і виявляч психології народної»; у тексті є згадка і про кров, яка «обливає живе, наболіле серце» українського народу (Istoriia, 24–27). Утім, погляди громадівців швидко еволюціонували, зокрема і під впливом української, російської та європейської політичної літератури, яку вони намагались освоювати, а також інших сегментів студентського руху, в якому брали активну участь. Видрукувана за підсумками II з'їзду студентських громад листівка програмного змісту «Оповіщення 1899 року» (Kollard 1972, 68–70) була зосереджена вже на тактичних організаційних і культурницьких завданнях, а національна риторика в ній обмежувалась декларуванням боротьби проти «винародовлення» молоді та «національно-політичного рабства» як головних завдань. Імовірно, в такому самому напрямку еволюціонував і зміст кількох відозв Харківської УСГ, випущених нею до злиття з РУП у 1904 р. (Naumov 2006, 38).

Становлення українських партій, які, на відміну від попередніх організацій гурткового характеру, мали нести свої ідеї широким суспільним верствам, у період 1900–1904 рр. було пов'язане з якісними змінами у виданні листівок: кількість назв збільшилася принаймні на порядок, наклади й поширення вперше стали масовими. З українських політичних організацій того часу листівки випускали, крім згаданих студентських громад, тільки РУП і Українська народна партія (УНП). Загальна українська організація (ЗУО) та перші гуртки українських есерів з різних причин цим не займались.

Найбільшим продуцентом відозв була РУП, яка єдина з тогочасних українських партій змогла створити розгалужену структуру й реально працювала серед населення. Першою відозвою

РУП став «Відкритий лист до міністра внутрішніх справ Сіпягіна», надрукований за кордоном у 1900 р. У невеликому за обсягом тексті слова «нація», «національний» вжито 19 разів. Мовне питання було приводом для написання листівки та її загальним контекстом: заборона напису українською мовою на пам'ятнику І. Котляревському трактувалась як черговий прояв зневаги і знуцання над «душею нації». Текст фіналізувала тема крові: вона слугувала символом безмежної жертвності («хоч би пролилися ріки крові») і «народного прокляття» «на голови всіх гнобителів нашої нації» (Tysiacha 2001, 72–73). Листівка вдало репрезентує ставлення тогочасного ідеологічного націоналізму до досліджуваних категорій та їхнього взаємозв'язку. Проте для РУП вона не була характерною, ба більше — унікальною. Листівка відображала насамперед погляди її автора — М. Міхновського, який до партії не належав (засновники щойно створеної РУП, ще безпорадні в питаннях ідеології та пропаганди, мусили звернутися по допомогу до колишнього тарасівця, відомого своєю радикальною позицією в «українському питанні»). «Відкритий лист», як і брошура «Самостійна Україна» з подібною історією, на наш погляд, не випадково були створені в такий спосіб і з такими ідеями: новопостала партія потребувала чогось своєрідного, національно зорієнтованого й неодмінно атрактивного, виразного, рішучого, щоб вирізнитися з-поміж тогочасних опозиційних, зокрема і українських, організацій та повернути на свій бік молодь, на яку тоді було зроблено ставку. Ці твори могли з'явитися й були актуальними лише в перші два роки існування РУП, коли її ще вкрай невиразна ідеологія може бути охарактеризована як націонал-революціонізм. Надалі партія стрімко змінювала свої соціальні та ідеологічні орієнтири. З 1902 р. її зусилля спрямовувались на село для підготовки аграрних виступів, а ідеологія стала соціалістичною; з 1904 р. розгорнулася цілеспрямована робота серед міського пролетаріату, і партія всіляко підкреслювала свою відданість соціал-демократизму. Це супроводжувалось занедбанням національної проблематики: після «Відкритого листа» впродовж п'яти років серед майже сотні відомих нам листівок РУП на Лівобережжі не було жодної, спеціально присвяченої «українському питанню».

Єдиним відносним винятком можна вважати дві відозви, видані наприкінці 1902 р. від імені так званої «Другої вільної громади РУП» у Харкові, створеної Л. Мацієвичем та О. Коваленком на знак протесту проти забуття партією національного питання (Kollard 1972, 240; Naumov 2006, 51). Вони не збереглися, але обставини створення, співавторство М. Міхновського і самостійницьке гасло, про що згадував один з авторів (Kovalenko 1993, 238), не залишають сумнівів щодо їхнього радикального спрямування. Втім, ці відозви можна вважати партійними лише умовно, бо вони не належали жодній організації та й не вийшли за межі вузького кола харківських рупівців та членів УСГ.

Цілковиту недостатність національного складника у пропаганді РУП пізніше визнавали і її лідери. М. Порш, який став на чолі партії в 1904 р., наголошував, що така лінія закладалася «згори», попереднім партійним керівництвом, яке чимдуж тяглося за європейською і російською соціал-демократією: «Поза класовою ідеологією, чи вірніше фразеологією, ті проводирі майже не бачили великої проблеми українського нац. визволення: її не розроблялося в партії, нею не цікавилися, її навіть вважалося за “неіснуючу”» (Porsh 1936, 32). Проте тут слід взяти до уваги особистісний чинник: М. Порш прозоро натякає на свого попередника Д. Антоновича, з яким конкурував у боротьбі за лідерство в РУП і мав непроті стосунки. Крім того, не зайве нагадати, що до грудня 1902 р. РУП не мала керівних органів, та й після того місцеві осередки користувалися широкою автономією, тож за бажання могли заповнити цю лакуну. Проте, як і партія в цілому, вони не приділяли належної уваги національно-визвольній проблематиці. Проведене свого часу дослідження поширюваної чотирма лівобережними «вільними громадами» літератури виявило неприродно малу частку літератури з національно-визвольної тематики — 6 найменувань із 90, тобто в межах 7 % (Naumov 2006, 63). До того ж навіть такі скромні показники мимоволі прикрашають ситуацію, оскільки майже всі ці видання мають своєрідне походження, що великою мірою визначило їхнє нетипове спрямування: автором трьох із них був М. Міхновський, ще дві листівки видані від імені

ефемерної «Другої вільної громади» в Харкові як протест проти невивірної лінії партії в національному питанні.

Тож більш відповідною для реального становища в партії на початку ХХ ст. є характеристика пізнішого лідера УСДРП Л. Юркевича: «Відомо, що в ті часи і гадки не було про боротьбу за якісь національні вимоги. Боролись за менший день, за більшу платню, в кращому разі за демократизацію царського ладу. А українізація партійної діяльності, яка знаходила свій вислів в артистичному зужиткові української мови та пристосованню до місцевих звичаїв і потреб, — до формулювання національних домагань все ж не приводила» (Rybalka 1908, 3). Цитата, між іншим, вдало підкреслює інструментальність звернення партії до мовного питання: українська мова використовувалась як ресурс, який полегшував комунікацію з населенням сіл і містечок (рупівські мемуаристи неодноразово наголошували на власній перевазі над іншими партіями в цьому аспекті). Варто звернути увагу також, що використання було «артистичним», тобто штучним, постановочним. Справді, вцілілі документи з партійного архіву засвідчують, що «робочою» мовою партійних активістів середнього і вищого рівня здебільшого була російська. Однак з огляду на національне позиціонування РУП та середовище, в якому вона працювала, всі відомі нам її листівки 1900–1904 рр. були видані українською мовою, з застосуванням різних способів правопису. В поодиноких відозвах, як-от «Панове громадяне! Радісна чутка...» «Вільної громади РУП на Полтавщині» 1903 р. (TsDIAK, f. 320, op. 1, spr. 138, ark. 7), містились і вимоги української мови в освіті, установах тощо. Проте їх не варто ототожнювати з націоналізмом, вони мали загальнодемократичний характер (право на освіту рідною мовою, національне самовизначення декларативно визнавалося чи не всіма опозиційними партіями Російської імперії) і губились на тлі домінантних політичних та соціально-економічних гасел рупівської пропаганди. Тож РУП була передусім партією революційною, соціалістичною, а національною — значною мірою номінально; її роль у формуванні української ідентичності була специфічною і мінімальною.

Така ситуація в контексті тогочасного революційного руху в Російській імперії не виглядає чимось унікальним. Ліворадикальні (соціалістичні, тим більше — соціал-демократичні) партії, якою себе позиціонувала й РУП, здебільшого засадничо з настороженістю ставилися до актуалізації національного питання, виходячи з відомого постулату про його вигідність передусім для національної буржуазії та загрозу для перспектив класової боротьби. За цією логікою, ідея нації з її неодмінним складником — національною солідарністю — суперечила інтересам трудового (експлуатованого народу), свою відданість яким ліві, зокрема й РУП, всіляко підкреслювали.

Показовою з точки зору презентації таких поглядів може вважатись відома відозва «Розлам Революційної української партії», видана 12 січня 1905 р. «групою бувших членів РУП», які залишили партію й невдовзі утворили організацію «Спілка» та влились до РСДРП (Tysiacha 2001, 119–124). На цьому активно спекулювали й найбільш потужні в соціалістичному сегменті суспільного руху загальноросійські партії. Протиставити себе панівним поглядам було вкрай складно, тим більше для РУП, яка, з одного боку, активно намагалася співпрацювати з російськими та єврейськими лівими (Партією соціалістів-революціонерів, РСДРП, Бундом), а з другого, не мала у своєму складі діячів, які б на рівних могли дискутувати зі своїми союзниками-конкурентами з теоретичних питань, зокрема запропонувати власну платформу в національному питанні. Тож повноцінний «лівий націоналізм» для партії навряд чи був можливий. Показово, що навіть описаний вище, так би мовити, «мінімальний націоналізм» у її практиці зрештою був кваліфікований у згаданій відозві вихідців з РУП як компроміс «з націоналістично зафарбленими елементами», який загрожував втягненням «українського пролетаріату в бік буржуазно-радикальної “Самостійної України”» та затемненням «класової свідомости українського пролетаріату» (Tysiacha 2001, 123). Не зайве підкреслити, що ця група включала, зокрема, так званих «закордонців», які утворювали другий (разом з Центральним комітетом) керівний орган РУП — Закордонний комітет, що займався в еміграції саме питаннями літератури і багато в чому визначав партійну лінію в цьому питанні.

Фактичне відсторонення РУП від національних гасел у рамках українського руху в перші роки ХХ ст. деякою мірою компенсувала Українська народна партія, яка сповідувала радикальний варіант націоналістичної ідеології. Проте ця констатація має сенс переважно в контексті української суспільної думки (як поява альтернативної течії). На рівні ж практичної роботи, зокрема пропагандистської, можливості й результати роботи цієї карликової партії були мізерні. Безпідставні заяви про велику кількість надрукованих брошур і відозв (Ukrains'ka 1920, 49) не витримують перевірки фактами: за 1902–1904 рр. їх можна назвати не більше десятка, та й ті в поліцейських повідомленнях майже не згадуються, тобто поширювались украй рідко й на обмеженій території. Відомо лише по одному факту поширення в Харкові прокламацій «Десять заповідей УНП», «Люди добрі! Що се воно в нас діється...», а також «Цієї ночі зривано...», виданої від імені фантомної групи «Оборона України» (TsDIAK, f. 336, op. 1, spr. 660, ark. 56; spr. 794, ark. 1–2). Навіть за умови, що частина видань нам не відома, є очевидною мінімальна комунікація УНП з суспільством.

Показово, що кожна з цих листівок так чи так торкалася проблематики «нація, мова, кров». «Десять заповідей УНП» (в оригіналі «заповідів»), видана в 1902 р., на популярному рівні окреслювала ключові параметри української нації, засоби її творення та історичну перспективу. Вона визначала засади національної солідарності, необхідної для досягнення «національного всеукраїнського ідеалу» — самостійної України. Серед них — українська мова як інструмент прищеплення національної ідентичності та її маркер, а через це й неприпустимість уживання мови «чужинців-гнобителів». «Кров» буквально в тексті не згадується, проте її присутність помітна в кількох «заповідях», де йдеться про етнічно «чисту» націю, отже, споріднену «українською кров'ю» по вертикалі, діахронно, спільним походженням («Україна для українців») і по горизонталі, синхронно, родинними зв'язками («не бери собі дружини з чужинців»). Отже, українська нація виступає як спільнота, об'єднана біологічно (спільною «кров'ю»), культурно (мовою) і політично (метою).

У травні 1904 р. УНП видала й поширювала в Харкові листівку «Люди добрі! Що се воно в нас діється...», в якій антивоєнні мотиви були використані для традиційного зображення національного гноблення з боку самодержавства й «москалів». Написана в період російсько-японської війни і спрямована проти участі українців у ній, відозва викриває імперську політику Росії, зміст якої характеризується як загарбання і поневолення народів. Передусім і переважно саме в національній, а не політичній чи класовій площині, які для УНП були похідними, визначена гнобительська сутність Російської держави (правопис збережено): «Що таке Росія? Се держава, де панують москалі (кацапи, або як вони себе звать, «русскіє») і де всі інші народи: поляки, татари, молдавани, фінни і між ними українці — (або як нас лають, «хохли») — се московські раби». Один із ключових вимірів гноблення українців — мовне питання: «Москалі силують нас усюди балакати по-московські — у школі, на почті, у суді і навіть у церкві». Українська нація знов постає як об'єднана кров'ю спільнота. Замість безглузлого пролиття української крові за московського царя листівка закликає принести її в жертву національному визволенню, щоб вигнати «чужинців-москалів» та самим порядкувати «у своїй хаті»: «Коли має наша кров пролитися, то пролиймо її за нашу волю, за наше визволення з неволі». Тема крові присутня в листівці ще в одному контексті — як «чужа», кров інших народів, пролита у війні українцями, несвідомими своєї справжньої ролі. Вона символізує прокляття й покарання за рабську причетність до злочинних дій: «... Нехай кров манчжурців і японців упаде й на вашу голову, бо ви йдете і віднімаєте їх життя...» (TsDIAK, f. 336, op. 1, spr. 660, ark. 62a).

Відозва «Цієї ночі зривано...» з нагоди підриву пам'ятника О. Пушкіну в Харкові (1904 р.) (Naumov 1998) побудована на антитезі двох націй («українці» і «москалі»), двох національних культур і «національних геніїв» — Т. Шевченка й О. Пушкіна. Замах умотивовувався непотрібністю і шкідливістю для українців імперської за своєю сутністю російської культури, неприйнятністю її символів на території України. Ширше це стосувалося нищення національних цінностей: «Українці, дивіться, у вас перед очима

становлять монумента тим москалям, що Вас в ніщо звернули!! Все Ваше осміяне, попсоване...». Серцевинним аргументом слугували утиски української мови: «Заборона нашої мови, літератури та преси покличуть за собою вчинки з нашого боку, подібні до цього. Коли Ви, панове москалі, не слухали наших благань, то послухаєте Бича!!!». З допомогою «мовної» аргументації мотивація конкретного харківського епізоду переростає в обґрунтування необхідності й неминучості визвольної боротьби українців загалом. Одне з центральних місць відведено темі крові, як української, так і ворожої, яка пролита в минулому чи буде пролита в майбутньому. Кров виступає символом справедливої відплати за гноблення, тяглості, жертвності, рішучості й безкомпромісності визвольної боротьби, а кровопролиття — необхідним складником цієї боротьби: «Чи мало лилося української крові за московські інтереси?! Згадайте всіх мучеників, що стратили собі жите від московських катів за Україну. Кров наших замордованих попередників і сучасних діячів, що тліють у тюрмах, кличе нас до помсти!! “Кров за кров!!!”». У такий спосіб інструменталізуючи тріаду «нація, мова, кров», автори відозви популяризували загальну «закономірну» перспективу української історії, як вона бачилася ідеологам УНП: національне гноблення → безкомпромісна боротьба → визволення; це шлях, який «освітляє... велика зоря — “Самостійна Україна”» (TsDIAK, f. 336, op. 1, spr. 794, ark. 21–22).

Загалом у листівках УНП «нація, мова, кров» виступають необхідним і органічним знаряддям як концептуалізації ідеї української нації, так і її індоктринування, прищеплення національної ідентичності, підкреслюючи принципову відмінність партійних ідеологем. Активне її використання цією і тільки цією партією може слугувати підтвердженням доречності запропонованого маркування ідеології як націонал-радикальної в разі систематичного апелювання до «тріади».

Револуція 1905–1907 рр. істотно змінила умови й характер діяльності українських партій. Масові революційні виступи і здобуті свободи створили сприятливий ґрунт для її інтенсифікації, зокрема

й у сегменті агітаційної літератури. Кожна партія намагалася скористатись сприятливою ситуацією, щоб зміцнитися, посилити свій вплив на населення, очолити боротьбу відповідно до власного розуміння її пріоритетів та суспільних настроїв.

РУП-УСДРП зосереджувалась на організації соціальних виступів та політичній боротьбі в нових реаліях. Помітно зросли масштаби роботи, зокрема й видавничої. Лівобережні організації, наприклад, випускали втричі більше відозв, аніж до революції. Розширилась географія: листівки випускали в 14 населених пунктах краю (Naumov 2006, 114). Виходячи з цього, можна було б очікувати більшого різноманіття висловлених у них думок, настроїв. Щодо нашої теми ці очікування певною мірою підтверджуються. Варто згадати приклад Глухівської організації, який ми свого часу описали спеціально (Naumov 2005). В її листівках 1905 р. неодноразово трапляється апелювання до національної проблематики з доволі радикальним трактуванням і відповідні заклики, включно з нетиповим «Хай живе незалежна (автономна) Україна!». У листівці 1906 р. маловідомої Конотопської групи УСДРП, крім іншого, містились заклики боротись за «рідну мову» в освіті й установах, за «долю і щастя рідної України», а завершувалась вона словами «Да здрастує (sic — С. Н.) Україна!» (TsDIAK, f. 1439, op. 1, spr. 559, ark. 107). Проте це радше виняток — як для місцевих видань, так і для партійної літератури загалом. У цілому ж РУП-УСДРП, за справедливим визначенням Ю. Колларда, «як партія національна, згубилася»; її література «була тільки соціалістичною, не будила в селянині національної свідомості, не доводила йому обов'язку національної єдності й боротьби за власну державу...» (Kollard 1972, 176, 196). Це підтверджував і А. Жук: «Ми ховалися з своїм українством, щоб не звинувачували в шовінізмі, національній виключності, роз'єднанні революційних сил...» (TsDAVO, f. 3807, op. 2, spr. 34, ark. 27).

Національний характер масової агітації РУП-УСДРП в роки революції забезпечувався хіба що мовою листівок: зі 123 відомих нам відозв 101 була виконана українською мовою, ще 2 були двомовні (Naumov 2006, 118). При цьому жодна з них не була спеціально

присвячена національній проблематиці. Вона фігурувала лише як другопланова в 11 листівках, причому 6 із них стосувались не українського, а єврейського питання, зокрема проблеми, котру можна окреслити як «євреї в революції». Українські вимоги траплялися вкрай рідко, здебільшого в периферійних виданнях, і жодних спроб застосування націоналістичної «тріади» не було та за тогочасної ідеології партії й не могло бути.

Щодо українських есерів, які в роки революції зробили спробу створити власну партію, то для вивчення їхніх тогочасних поглядів та їх репрезентації в агітаційній літературі практично нездоланною перешкодою є брак автентичних джерел, зокрема надто обмежена кількість і недостатня інформативність (відсутність текстів) відозв.

Українські центристські (ліберальні-демократичні) партії — демократична (УДП), радикальна (УРП) та створена після їх злиття демократично-радикальна (УДРП) — в роки революції теж активізували свою політичну агітацію. Після проголошення «свобод» у жовтні 1905 р. УДП-УДРП вперше почала видавати листівки, щоправда, зрідка (нам відомо лише 11 відозв), у зв'язку з найважливішими подіями. Здебільшого україномовні, вони транслювали пункти тогочасної партійної програми, зокрема й щодо функціонування української мови та автономії України. Тож наявність національної проблематики в тих нечисленних документах була постійна (що відрізняє їх від листівок РУП-УСДРП), але з погляду теми цієї статті вони нецікаві. На нашу думку, в цьому випадку варто говорити радше про ідеї, ближчі до націонал-лібералізму, ніж до націоналізму.

УНП в роки революції теж намагалася вийти на ширші політичні обрії, здійснивши (принаймні на рівні декларацій, програмних документів) з цією метою певну ідеологічну еволюцію в бік соціалізму, демократичних цінностей та поміркованості, далі від найбільш одіозних націонал-радикальних ідей. Була зроблена спроба посилити власні пропагандистські й комунікаційні можливості за допомогою партійної літератури. Проте наголос був зроблений на періодичні видання (журнал «Самостійна Україна», газети «Хлібороб»

«Слобожанщина», «Запорожже»). Ресурс листівок не тільки не збільшився, а й, очевидно, був мінімізований: в ті роки поліція практично не фіксувала відозв УНП.

Єдиний релевантний випадок стосувався не самої партії, а пов'язаної з нею молодіжної структури. Це майже невідоме (є поодинокі згадки в жандармських матеріалах та наших публікаціях; визначити реальний організаційний рівень неможливо) «Академічне товариство “Січ”» (у документах можна побачити кілька близьких варіантів назви) — свого роду молодіжна організація УНП (Наумов 2006, 170). Одному з відділень товариства належала листівка, видана, судячи з тексту, наприкінці 1905 р. від імені «Академічного жіночого товариства “Січ” (Слобідської України)». Розповідь про гноблення нації, домагання української мови в тексті поєднана з закликком «будувать родину українську», освідомлювати «сестер-українок». Тож нація тут виступає як родинне коло, об'єднане «рідною» кров'ю і мовою. Кров ворогів, яку доведеться пролити для визволення, очевидно, теж мається на увазі, коли йдеться про «страшний пожар, на попелищі котрого відродиться воля України» (ДАКхО, ф. 969, оп. 1, спр. 4, арк. 471). Це підтверджує недатована листівка «материнського» (?) «Академічного товариства “Січ” (на Україні)» з закликком до повстання: «Тільки воля фізична, тільки кров ворогів дадуть нам свободу!» (TsDIAK, ф. 320, оп. 1, спр. 1103, арк. 18 зв.). Можна було б говорити навіть про логічну в умовах революції більшу актуалізацію теми крові порівняно з попереднім періодом, але стримує обмеженість джерельного матеріалу та специфічне походження листівок.

З невеликою ймовірністю помилки можна стверджувати, що аналіз матеріалу листівок у розрізі заявленої проблеми щодо пореволюційного періоду безперспективний. Самого матеріалу обмаль, що виглядає закономірно з огляду на стан українського руху та обставини його функціонування. Ми виявили всього 45 листівок, що їх випустили впродовж міжреволюційного десятиліття всі національні об'єднання, причому більшість їх (26) належала не партійним структурам, а молодіжним організаціям

і гурткам (Naumov 2006, 251). Листівки, зміст яких відомий, — це переважно видання інформаційного, програмного і тактичного характеру. В них, переважно в роки Першої світової війни, траплялися цікаві ідеї, радикальні політичні гасла, проте не було нічого схожого на триаду «нація, мова, кров».

Отже, результати пошуку національно-визвольних / націоналістичних ідей, проведеного в листівковому сегменті української агітаційної літератури імперської доби з допомогою маркера «нація, мова, кров», свідчать, що прищеплення ідеології українського націоналізму в той час цілеспрямовано, системно й масово не велось. Такі спроби послідовно робили лише представники маргінального праворадикального флангу національного руху, але вони були вкрай рідкісні та слабкі й не мали помітного впливу на суспільство. Деякі більш авторитетні об'єднання (УСГ, РУП) теж інколи звертались до подібної риторики, але тільки на початку своєї діяльності, а в подальшому зрікалися своєї «дитячої хвороби» націоналізму.

Можна було б обмежитись цією констатацією, оскільки оцінювати тогочасний стан справ з позицій сьогодення в категоріях «добре – погано» немає сенсу. Проте вона дає підстави попередньо (бо для більш надійних висновків потрібне щонайменше залучення істотно ширшого кола джерел, а не тільки листівок) переглянути чи уточнити деякі характеристики українського націєтворення імперської доби. По-перше, виглядає так, що цей кейс не підпадає під відому характеристику «східних» націоналізмів Г. Кона (і тим самим, можливо, частково підважує цю типологізацію загалом); йому більш відповідне, на нашу думку, означення «націоналізму рісорджіменто» П. Альтера (Natsionalizm 2000, 629–633, 667–672).

По-друге, є потреба в більш аргументованій оцінці чи переоцінці тогочасного українського проводу — політичних партій та їхніх ідеологічних платформ. Наскільки вони були національними/ націоналістичними? Що вони несли масам: національну ідеологію (націоналізм) чи адаптовані до українських реалій і запитів, приправлені деякими національно-визвольними гаслами варіанти інших глобальних ідеологій — соціалізму, марксизму, лібералізму

тощо? Можливо, для когось ці питання виглядають надуманими, а відповіді на них — очевидними, але достатньо зазирнути до численних навчальних, а нерідко й наукових видань, щоб переконатися в протилежному. Непевність уявлень, невизначеність і розпливчатість оцінок породжують не тільки плутанину й неточності, а й неймовірне з позицій початку ХХ ст. зарахування до українського національного табору російських меншовиків («Спілка») і навіть монархістів-чорносотенців.

По-третє, потребує свіжої оптики й інший а́ктор — власне суспільство. Наприклад, чи може вважатися суспільна підтримка (зрозуміло, в обмежених масштабах) якоїсь української партії того часу достатнім свідченням національної ідентичності, чи варто говорити радше про ситуативну партійну атрактивність, дієвість ідеологічної подібності до загальноросійських політичних сил та перевагу мовної й територіальної близькості (особливо якщо згадати непоодинокі «кочування» партійців і симпатиків між українськими й неукраїнськими партіями)? Крім того, під цим кутом зору виглядає не зовсім коректним, наприклад, поширене твердження про непопулярність національної ідеології серед українського населення Наддніпрянщини. Воно загалом відображає реалії того часу, проте залишає поза полем зору одну з важливих причин цього явища, а саме вкрай недостатню поінформованість населення. Інакше кажучи, про (не)популярність націоналізму можна було би сміливо говорити, якби відповідна ідеологічна система набула поширення й суспільство отримало можливість на неї реагувати. Фактично цього не було: пропонувані ідеї стосувались передусім соціального й політичного визволення; національні вимоги були маргіналізовані і здебільшого помірковані, нерідко слугували лише засобом для вирізнення й популяризації українських осередків; нечисленні організації з яскраво вираженим національним спрямуванням не мали належної комунікації з населенням навіть за скромними вимірами українського руху імперської доби.

Список джерел та літератури / References

Derzhavnyj arkhiv Kharkivs'koi oblasti (DAKhO), f. 969. (In Ukrainian)

Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. 969.

Hermajze, O. *Narysy z istorii revoliutsijnoho rukhu na Ukraini. T. 1: Revoliutsijna Ukrains'ka partiia (RUP)*. B. m., 1926. (In Ukrainian)

Гермайзе, О. *Нариси з історії революційного руху на Україні. Т. 1: Революційна Українська партія (РУП)*. Б. м., 1926.

Istoriia ukrains'kykh politychnykh partij. Kinets' XIX st. — 1917 r. Khrestomatiia-posibnyk. Ch. 1. Kyiv, 2003. (In Ukrainian)

Історія українських політичних партій. Кінець XIX ст. — 1917 р. Хрестоматія-посібник. Ч. 1. Київ, 2003.

Kalyta, L. V. Pytannia derzhavnoho ustroiu v lystivkakh ukrains'kykh politychnykh partij (1900–1904 rr.). U zb.: *Ukrains'ka derzhavnist': istoriia i suchasnist'*. Materialy nauk. konf. Kyiv, 1993, s. 164–166. (In Ukrainian)

Калита, Л. В. Питання державного устрою в листівках українських політичних партій (1900–1904 рр.). У зб.: *Українська державність: історія і сучасність*. Матеріали наук. конф. Київ, 1993, с. 164–166.

Kalyta, L. V. *Lystivky hromads'ko-politychnykh orhanizatsij iak dzhereło vuvchennia suspil'nogo zhyttia v Ukraini: Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk*. Kyiv, 1994. (In Ukrainian)

Калита, Л. В. *Листівки громадсько-політичних організацій як джерело вивчення суспільного життя в Україні: Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук*. Київ, 1994.

Kas'ianov, H. *Teorii natsii ta natsionalizmu*. Kyiv, 1999. (In Ukrainian)

Касьянов, Г. *Теорії нації та націоналізму*. Київ, 1999.

Kollard, Yu. *Spohady iunats'kykh dniv. 1897–1906. Ukrains'ka students'ka hromada v Kharkovi i Revoliutsijna Ukrains'ka partiia (RUP)*. Toronto, 1972. (In Ukrainian)

Коллард, Ю. *Спогади юнацьких днів. 1897–1906. Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська партія (РУП)*. Торонто, 1972.

Kovalenko, O. Na mezhi dvokh vikiv (Spohady pro Ukrains'ku Students'ku Hromadu v Kharkovi). *Vyzvol'nyj shliakh [Liberation path]*, no. 2, 1993, s. 235–243. (In Ukrainian)

Коваленко, О. На межі двох віків (Спогади про Українську Студентську Громаду в Харкові). *Визвольний шлях*, № 2, 1993, с. 235–243.

Lystivky ukrains'kykh politychnykh partij ta orhanizatsij mizh dvoma revoliutsiinyj (cherven' 1907 – poch. 1917 rr.): zb. dokumentiv ta materialiv. Uporiad. B. I. Korol'ov, I. S. Mykhal's'kyj. Luhans'k, 1999. (In Ukrainian)

Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 — поч. 1917 рр.): зб. документів та матеріалів. Упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. Луганськ, 1999.

Mykhal's'kyj, I. S. *Dzherela z istorii ukrains'kykh politychnykh partij kintsia XIX — pochatku XX st.* Luhans'k, 2003. (In Ukrainian)

Михальський, І. С. *Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX — початку XX ст.* Луганськ, 2003.

Naumov, S. O. Hlukhivs'ka orhanizatsiia RUP-USDRP ta ii literatura. *Siverians'kyj litopys [Siverian chronicle]*, no. 2–3, 2005, s. 3–15. (In Ukrainian)

Наумов, С. О. Глухівська організація РУП-УСДРП та її література. *Сіверянський літопис*, № 2–3, 2005, с. 3–15.

Naumov, S. O. Nelehal'ni ukrains'ki vydannia pochatku XX st. na Livoberezhzhi (za zhandarms'kym dokumentom 1903 roku). *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Istoriia» [The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History]*, vup. 31, 1999, s. 145–156. (In Ukrainian)

Наумов, С. О. Нелегальні українські видання початку XX ст. на Лівобережжі (за жандармським документом 1903 року). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 31, 1999, с. 145–156.

Naumov, S. O. *Ukrains'kyj politychnyj rukh na Livoberezhzhi (90-i rr. XIX st. — liutyj 1917 r.)*. Kharkiv, 2006. (In Ukrainian)

Наумов, С. О. *Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. — лютий 1917 р.)*. Харків, 2006.

Naumov, S. O. «Zamakh» na pam'iatnyk O. S. Pushkinu v Kharkovi. *Skhid – Zakhid [East – West]*, vup. 1, 1998, s. 118–126. (In Ukrainian)

Наумов, С. О. «Замах» на пам'ятник О. С. Пушкіну в Харкові. *Схід – Захід*, вип. 1, 1998, с. 118–126.

Natsionalizm. Antolohiia / Upor. O. Protsenko, V. Lisovyj. Kyiv, 2000. (In Ukrainian)

Націоналізм. Антологія / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 2000.

Pastushenko, N. Nevychepne dzherelo pedahohichnoi mudrosti. *Pedahohichna dumka [Pedagogical thought]*, no. 1, 2011, s. 5–23. (In Ukrainian)

Пастушенко, Н. Невичерпне джерело педагогічної мудрості. *Педагогічна думка*, № 1, 2011, с. 5–23.

Porsh, M. Na spil'nomu shliakhu. U zb.: *Symon Petliura v molodosti*. L'viv, 1936, s. 31–61. (In Ukrainian)

Порш, М. На спільному шляху. У зб.: *Симон Петлюра в молодості*. Львів, 1936, с. 31–61.

Rybalka [Yurkevych], L. Nastia Hrinchenko (Spomyuny). *Meta*, ch. 17–18, 1908, s. 2–5. (In Ukrainian)

Рибалка [Юркевич], Л. Настя Грінченко (Спомини). *Мета*, ч. 17–18, 1908, с. 2–5.

Tsentral'nyj derzhavnyj arkhiv vyschykh orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 3807. (In Ukrainian)

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3807.

Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (TsDIAK Ukrainy), f. 274, 320, 336, 1439. (In Ukrainian)

Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДІАК України), ф. 274, 320, 336, 1439.

Tysiacha rokiv ukrains'koi suspil'no-politychnoi dumky. U 9-ty t. T. 6. Kyiv, 2001. (In Ukrainian)

Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. Т. 6. Київ, 2001.

Ukrains'ka partiia samostijnykiv-sotsialistiv (U.N.P.). Viden'; Kyiv, 1920. (In Ukrainian)

Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). Відень; Київ, 1920.

Ukrainskij vopros: izdaniye zhurnala «Ukrainskaja zhyzn'». Sankt-Peterburg, 1914. (In Russian)
Український вопрос: издание журнала «Украинская жизнь». Санкт-Петербург, 1914.

Serhii Naumov

Doctor of Historical Sciences, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: s.o.naumov@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0289-4357>

‘NATION, LANGUAGE, BLOOD’: (UN)POPULAR THEMES IN THE UKRAINIAN PROPAGANDA OF THE IMPERIAL ERA

The article considers the extent of the presence of national/nationalist ideology in the ideological content of Ukrainian propaganda literature in the Russian Empire. The study is based on the most widespread and dynamic type of such literature — leaflets, which in the late 19th and early 20th centuries represented for political parties and organizations one of the principal means of communication with the masses. Methodologically, the work positions itself in the field of nationalism studies and employs elements of discourse analysis and content analysis. The categories of ‘nation’, ‘language’, and ‘blood’ are chosen as keywords, and their use together as a ‘triad’ is considered a marker of national radicalism. The problem has not been studied in much depth, and its source base and archaeographical aspects remain poorly known (it may be noted that the corpus of leaflets analyzed by the author is many times larger than previously utilized by scholars). It is found that, among political organizations, only the Ukrainian People’s Party consistently made use of the ‘triad’, which confirms the appropriateness of employing this combination of keywords to mark national-radical ideology. Elements of the ‘triad’ rarely occur in the publications of other Ukrainian political bodies, and in the case of the most numerous and popular of them, the Revolutionary Ukrainian Party (RUP-USDLP), they appear only in the early days of its existence and then later as a result of the initiative of some local branches at the height of the revolution of 1905–1907. The author thus concludes that during this period the dissemination of the ideology of Ukrainian nationalism was not carried out purposefully, systematically, or on any appreciable scale. Attempts in this direction were consistently made only by the radical right-wing fringe of the national movement, but its activities were limited and had little noticeable impact on society. This was one of the main reasons for the weakness of national identity among the Ukrainian population of the Dnieper basin during the imperial era.

Keywords: nationalism, nation, language, blood, Ukrainian parties and organizations, Russian Empire, late 19th to early 20th centuries.

Текст надійшов до редакції 20.03.2024.

The text was received by the editors 20.03.2024.

Текст затверджено до друку 25.05.2024.

The text is recommended for printing 25.05.2024.